

Bolesław Mrozewicz*

„Pociągający” urok odległego świata – wybrane motywy w powieściach *Córka pastora* i *Żona pastora* fińskiego prozaika Juhaniego Aho

Twórczość Juhaniego Aho (1861–1921) – znaczącego fińskiego pisarza z końca XIX i początku XX w. (powieści, opowiadania i nowele) – zaliczana jest przez historyków literatury tego kraju jednym niemalże tchem do nurtu literatury realistycznej i naturalistycznej¹. Realizm Juhaniego Aho, który dwanaście razy był nominowany do literackiej Nagrody Nobla, a także innych przedstawicieli tego kierunku jak Minna Canth, Teuvo Pakkala czy Arvid Järnefelt skrywa w sobie jednakże znamiona typowe dla literatury fińskiej i dlatego określane jest jako „fiński realizm”². Gdy przyjrzymy się wnikliwiej twórczości J. Aho, zauważymy, że byłoby to bez wątpienia przyporządkowanie zbyt jednostronne: na swojej drodze artystycznej pisarz uważnie śledził to, co się działo w literaturze skandynawskiej i europejskiej (także tej za wschodnimi rubieżami kraju), otwierał się na nią i swoją twórczością odpowiadał na płynące stamtąd wyzwania estetyczne dostosowując je równocześnie do typowo fińskich uwarunkowań. Na przestrzeni niemalże czterdziestu lat swojej twórczości pisarz z entuzjazmem odnosił się każdorazowo do tego, co

* Prof. dr hab., Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Wydział Neofilologii, Instytut Językoznawstwa, Zakład Filologii Ugrofińskiej, Al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, e-mail: bmrozewicz@gmail.com

1 Por. K. Laitinen, *Suomen kirjallisuuden historia*, Otava, Helsinki 1981, s. 228–241; tenże, *Finnlands moderne Literatur*, Christoph von der Ropp, Hamburg 1969, s. 16–20; J. Ahokas, *A History of Finnish Literature*, Indiana University, Bloomington 1983, s. 122–134; E.H. Karhu, *Nauka, Istorija literatury Finlandii*, Leningrad 1979, s. 366, 375–380, 412–433; M.P. Hein, *Einführung*, w: *Moderne Erzähler der Welt: Finnland*, Horst Erdmann Verlag, Tübingen und Basel 1974, s. 16–17.

2 Termin ten na gruncie fińskim wprowadził pisarz Teuvo Pakkala, rówieśnik Juhaniego Aho i Minny Canth, zwracając uwagę na typowo fińskie elementy w realistycznej twórczości Minny Canth. Por. też M.P. Hein, dz. cyt., s. 13–18; E.H. Karhu, dz. cyt., s. 413; A. Järnefelt, *Vanhempieni romaani*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1992, t. 2, s. 272.

działo się w sztuce poza granicami Finlandii, stawał często w pierwszym szeregu tych pisarzy fińskich, którzy żądali otwarcia się literatury i sztuki na Europę. Stąd w niektórych jego dziełach, np. *Kolej żelazna*, *Córka pastora*, *Żona pastora czy Juha* pojawiają się motywy znane z innych europejskich powieści³.

Czasy, w których żył Juhani Aho, były pod wieloma względami ważnym okresem nie tylko dla Finlandii, lecz dla całej Skandynawii. W samej ojczyźnie pisarza, która była wówczas autonomiczną częścią wielkiego carskiego imperium (Wielkie Księstwo Finlandii), po wydaniu w języku fińskim narodowego eposu *Kalevala* (pierwsza, krótsza edycja – 1835 r., druga, pełna – 1849 r.) obserwować można było wzmoczony rozwój fińskiej myśli narodowej, której niestrudżonymi propagatorami byli w pierwszej kolejności piszący w j. szwedzkim narodowy poeta Johan Ludvig Runeberg, pisarz Zachris Topelius, filozof Johan Vilhelm Snellman, a później w muzyce światowej sławy kompozytor Jean Sibelius czy malarz Akseli Gallen-Kallela. Narodowe rozbudzenie Finów w XIX w. (szczególnie po 1850 r.) prowadziło na arenie politycznej do walki o emancypację języka fińskiego, do walki o podniesienie go do rangi języka narodowego, o zrównanie go z j. szwedzkim oraz o stopniowe rugowanie tego, co szwedzkie (Fennomani)⁴. Walka ta toczona była przede wszystkim w prasie (1866 – ok. 30 tytułów) i na płaszczyźnie parlamentarnej (J.V. Snellman)⁵. Te wzmoczone dążenia kręgów akademickich oraz posługującej się w dużym stopniu językiem szwedzkim, lecz myślącej „po fińsku” inteligencji zaowocowały powstaniem „prawdziwej” fińskojęzycznej literatury, która już u swego początku mogła poszczycić się dziełami zaliczanymi do fińskiej klasyki – oprócz eposu *Kalevala* były to powstałe w latach 60. oraz 70. XIX w. pisane literackim językiem artystycznym dzieła Aleksisa Kiviego, określanego dzisiaj mianem ojca literatury i literackiego języka fińskiego. To właśnie jego wszechstronna twórczość (dramaty: m.in. *Lea* – 1869, komedie: *Szewcy z wrzosowiska* – 1864, liryka: *Kanervala* – 1866 oraz proza – powieść: *Siedmiu braci* – 1871)⁶ przyczyniła się do stworzenia nowoczesnego literackiego języka oraz nowoczesnej literatury fińskiej. Dokonujące się w tym czasie zmiany w dziedzinie politycznej, kulturalnej i literackiej zaczęły napawać Finów ostrożnym optymizmem. Wskutek kilkuletniego nieurodzaju (mrozy w lipcu) w latach 60. XIX wieku Finlandia dotknięta została tzw. „wielkim głodem”. Indolencja władz w radzeniu sobie ze skutkami nieurodzaju oraz niedowład w rozwoju gospodarczym kraju (brak odpowiednich połączeń drogowych i kolejowych) spowodowały w jednym tylko roku 1868 śmierć ponad

3 K. Laitinen, *Finnlands moderne...*, s. 19n; M.P. Hein, dz. cyt., s. 14n.

4 M. Klinge, *Fińska tradycja*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2006, s. 216.

5 Tamże, s. 217n.; por. też: B. Szordykowska, *Historia Finlandii*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2011, s. 158–167.

6 Por. K. Laitinen, *Suomen kirjallisuuden...*, s. 211–220; tenże, *Finnlands moderne...*, s. 16n.

130 000 Finów⁷. Zmusiło to czynniki rządowe do podjęcia kroków, które w przyszłości miały zapobiegać takim katastrofom. Rozpoczęto budowę linii kolejowych łączących wnętrze kraju z wybrzeżem oraz ze stolicą imperium carskiego w Sankt Petersburgu. Zbudowano też kilka fabryk włókienniczych (w Tampere, w Ostrobotnii) oraz dwie huty szkła, rozwijano przemysł tartaczny i położono podwaliny pod przyszły przemysł papierniczy, zaczął tworzyć się powoli proletariats miejski oraz rozpoczęła się migracja ludności ze wsi do nowopowstających ośrodków przemysłowych. Wprowadzana w wolnym tempie tzw. „zielona rewolucja przemysłowa” w Finlandii miała raczej charakter „wiejski” i nie przybrała takich rozmiarów jak w Europie zachodniej. Nie spowodowała głębokich zmian w strukturze gospodarczej kraju, który aż po lata 50. XX w. pozostał typowym krajem rolniczym⁸.

Juhani Aho przyszedł na świat i wychowywał się w rodzinie pastora w czasie, gdy w Finlandii spotykają się ze sobą – jak symbolicznie zostało to określone – ciemność i światło⁹. Światło stało się niejako symbolem pozytywnych zmian w życiu politycznym, społecznym i kulturalnym Finów. Pojawia się ono często w twórczości pisarza – szczególnie podkreślany przez fińską przyrodę pełni lata – i stanowi niezmienny kontrast w stosunku do „świata spowitego ciemnością i opanowanego przez złe duchy”, który podkreślany jest szczególnie przez nieprzyjazną człowiekowi przyrodę późnej jesieni oraz długiej, surowej zimy¹⁰. Motyw ten obecny jest także stale w sferze opisu psychologicznego postaci, które w swoim życiu konfrontowane są szczególnie z ciemnością przybierającą różnorodne formy; walczą one z nią i dążą do wprowadzenia do swojego życia oraz do relacji z innymi ludźmi światła (światłości). Walka światła z ciemnością (ciemnymi stronami życia) wprowadza w życiu bohaterów jednocześnie dynamikę, pozwala im z ufnością patrzeć na swoją przyszłość zarówno w wymiarze osobistym, jak i społecznym. A czas, w jakim pisarzowi Juhani Aho przyszło żyć i działać, to niewątpliwie w szerokim znaczeniu czas ważnych dla Finów przemian, jest to bowiem epoka przełomu w różnych dziedzinach życia¹¹. W Finlandii czas tzw. „nowoczesnego przełomu” w literaturze rozpoczyna się w latach 80. i 90. XIX w., gdy pisarz Juhani Aho i dramatopisarka Minna Canth odpowiadając na wezwanie duńskiego pisarza i krytyka literackiego Georga Brandesa, zaczynają w swojej twórczości zajmować się problematyką codziennego życia różnych warstw

7 T. Cieślak, *Historia Finlandii*, Ossolineum, Wrocław 1983, s. 161. Jeśli weźmie się pod uwagę liczbę ludności Finlandii wynoszącą zaledwie 1 750 000 obywateli, to procent tych, którzy umarli z głodu, był znaczny. Por. na temat sytuacji w rolnictwie fińskim też: B. Szordykowska, dz. cyt., s. 177n., 181n.

8 T. Cieślak, dz. cyt., s. 161–163; por. też: L.A. Puntilla, *Pollitische Geschichte Finnlands 1809–1977*, Otava, Keuruu 1980, s. 226n.; B. Szordykowska, dz. cyt., s. 181–183.

9 K. Vilkkuna, *Vuotuinen ajantieto*, 3. wyd., Otava, Keuruu 1973, s. 261–264

10 K. Laitinen, *Suomen kirjallisuuden...*, s. 238n.; T. Räsänen, *Iisalmen kauppalan ja kaupungin historia 1860–1930*, Jyväskylän yliopisto, Kuopio 1959, s. 358.

11 Por. J. Niemi, *Juhani Aho*, Helsinki 1985, s. 19.

społecznych. W początkowym etapie swej twórczości Aho realizował wraz z M. Canth na gruncie fińskim założenia realizmu, które zrodziły się w europejskiej literaturze XIX w. W Finlandii przybiera to przede wszystkim postać opisu życia na wsi, zarówno prostego ludu (bezrolnych zagrodników), jak i warstw wykształconych, posiadaczy ziemskich, nauczycieli oraz środowiska pastorów¹². Nie oznacza to jednakże, że pisarze nie dostrzegali innych problemów i pomijali aktualne tematy związane z życiem społecznym, politycznym i kulturalnym kraju¹³.

Pisarz – do 1907 r. nosił nazwisko Johannes Brofeldt – wychowywał się w środowisku wiejskim, w kręgach protestanckich duchownych w okolicach miasta Kuopio (prowincja Savo), co znajduje swoje odzwierciedlenie w całej niemal jego twórczości. Od samego początku widać u niego silny związek z przyrodą fińską, z literaturą ludową oraz z „renesansową” duchowością A.Kiviego¹⁴. Kontynuował jego dokonania w rozwijaniu nowoczesnego języka fińskiego. Podobnie jak on dążył do uzyskania niezależnego statusu pisarza – jako pierwszemu w Finlandii udało mu się utrzymywać wyłącznie z pracy pisarza. Aho był też cenionym i pierwszym znanym poza granicami Finlandii fińskojęzycznym pisarzem, przedstawicielem europejskiego modernizmu¹⁵. Gdy pod koniec XIX w. (po krótkim okresie dominacji realizmu) *Kalevala* zaczęła ponownie odgrywać olbrzymią rolę w literaturze i sztuce Finów (ruch narodowo-romantyczny nawiązujący przede wszystkim w swojej tematyce do starofińskich czasów), J. Aho – podobnie jak inni byli fińscy realisci – z zapałem czerpał z tego źródła, by podkreślić bogactwo mitycznej przeszłości swojego narodu. Ten neoromantyczny trend nie był tylko i wyłącznie fińskim zjawiskiem; dostrzec można w nim bowiem również elementy typowo europejskie takie jak ornamentyka secesji (*Jugendstilornamentik*) czy symbolizm, mimo iż trudno jest jednoznacznie czynić tu porównania między wielkimi tętniącymi życiem artystycznymi salonami Paryża a oddaloną, żyjącą w oddali od „europejskiego zgiełku” Finlandią. W pierwszych dziesięcioleciach następnego stulecia Finowie świadomie szukają kontaktu z literaturą i sztuką europejską, co wyraźnie widać w licznych podróżyach „edukacyjnych” znanych pisarzy i artystów fińskich do Francji i Włoch¹⁶. Także J.Aho czerpał pełnymi garściami z dokonań pisarzy skandynawskich i europejskich, co widoczne jest wyraźnie w jego twórczości¹⁷.

12 *Słownik pisarzy skandynawskich*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1991, s. 110–112; M.P. Hein, dz. cyt., s. 16n.

13 *Suomen kirjallisuus*, Otava, Keuruu 1965, t. 4, s. 15–28.; *A History of Finland's Literature*, red. G.C. Schoolfield, Nebraska / London 1998, s. 83–87.

14 Por. E.H. Karhu, dz. cyt., s. 412n.

15 J. Niemi, dz. cyt., s. 91n.

16 Por. K.Laitinen, *Finnlands moderne...*, s. 20.

17 M.P. Hein, dz. cyt., s. 16; także K. Laitinen, *Finnlands moderne...*, s. 19; oraz tenże, *Suomen kirjallisuuden...*, s. 236.

Już od samego początku swoich literackich zainteresowań i pisarskiej aktywności dużo uwagi poświęcił J. Aho literaturze francuskiej. Rozczytywał się w dziełach klasyków (m.in. E. Zola, G. Flaubert, G. de Maupassant, A. Daudet) poddając je – jako jeden z wiodących dziennikarzy i krytyków literackich w Finlandii – wszechstronnej analizie, umieszczając w fińskiej prasie recenzje, w których wskazywał na ich uniwersalizm oraz podkreślał szczególnie styl oraz tematykę, które winny jego zdaniem znaleźć się także w utworach fińskich pisarzy-realistów. W 1888 r. Senat Finlandii przyznał mu roczne stypendium na pobyt we Francji i zbieranie materiałów do pisania dalszych książek¹⁸. W 1890 r. ukazała się jego powieść opisująca jego wrażenia i przeżycia z Paryża pt. *Yksin* (Samotny), która w Finlandii wywołała ożywioną dyskusję, krytykę i wręcz ataki na osobę pisarza¹⁹. Impulsy z literatury romańskiej oraz wspomniany pobyt pisarza w Paryżu ugruntowały także jego rozpoczęte już we wczesnej twórczości poszukiwania określonych motywów, które będą nieustannie przewijać się w jego dziełach. Jednym z nich jest motyw opisujący tzw. „trójkąt” w relacjach międzyludzkich. Jego załączek pojawia się po raz pierwszy w „młodzieńczej” powieści z 1885 r. pt. *Papin tytär* (*Córka pastora*), a z jego pełną odsłoną zapoznajemy się w kontynuacji powieści *Papin rouva* (*Żona pastora*) z 1893 r. oraz w ekranizowanej wielokrotnie przez Finów klasycznej powieści pt. *Juha* (*Juha*) z 1911 r.

Tematyka oraz styl powieści *Córka pastora* zwróciła uwagę krytyki i czytelników fińskich na osobę pisarza, na jego twórczość. W tej powieści młody Juhani Aho uczynił duży krok do przodu jako pisarz, jak zauważył współczesny mu krytyk literacki Eljas Erkkö²⁰. Mimo iż bohaterowie i postaci występujące w powieści nie są wiernym odbiciem postaci żyjących w najbliższym otoczeniu pisarza, można z łatwością zauważyć pewne sugerowane przez pisarza związki z duchowym dziedzictwem i tradycjami kulturowanymi w rodzinnym domu (m.in. wpływy laestadianizmu). Powieść zwróciła także uwagę na zagadnienia w fińskim życiu społecznym dotychczas pomijane, spychane na margines. Aho, który dzięki tej powieści stał się w Finlandii znanym i popularnym pisarzem, porusza zagadnienie pozycji kobiety i jej praw w ówczesnej Finlandii. W centrum powieści umieścił postać dorastającej w środowisku wiejskim dziewczynki – a następnie młodej kobiety – ukazując w poruszających i precyzyjnych obrazach głębię jej uczuć, głębię jej wewnętrznego świata oraz ich zderzenie z otoczeniem, które kieruje się w swoim myśleniu i postępowaniu utartymi, tradycyjnymi schematami, konwenansami, które nie biorą pod uwagę potrzeb kobiety, jej uczuć oraz pragnień związanych z odpowiednim wychowaniem i wykształceniem.

18 M.in. kompozytora Jeana Sibeliusa, pisarza Arvida Järnefeltta, senatora Yrjö Koskinena czy arcybiskupa Kuopio Gustafa Johanssona; por. J. Niemi, dz. cyt., s. 87n.

19 Tamże, s. 85–88.

20 Por. E. Eljas, *Juhani Aho, Papin rouva*, w: "Valvoja-lehti", Helsinki 1886, s. 196.

Bohaterka powieści Elli to jedenastoletnia tytułowa „córka pastora” żyjąca w świecie swoich marzeń i pragnień; wychowywana jest przez surowego ojca – apodyktycznego i pozbawionego bliższych uczuć do swojej córki i swojej żony – oraz matkę, całkowicie wkomponowaną w przypisaną jej przez ówczesne prawo, społeczeństwo, etykietę i moralność rolę kobiety zależnej we wszystkich swoich decyzjach wyłącznie od męża. Panujące w wiejskim środowisku normy (szczególnie w domu pastora) nie pozwalają na realizację marzeń dziewczynki, które nie pokrywają się z powszechnymi oczekiwaniami otoczenia – zarówno tego najbliższego, jak i dalszego.

Elli już od najmłodszych lat wykazuje zainteresowanie rzeczami, które martwią matkę oraz ojca i nie znajdują zrozumienia w ich oczach, a także otoczenia, w którym żyje. Fascynuje ją bowiem wspinanie się na wyżej położone miejsca, na dachy niższych budynków należących do probostwa, na rosnące w ogrodzie lub nad pobliską łąką drzewa, by mieć stamtąd szerszy widok na „wielki” świat, by zobaczyć więcej. To pragnienie fizycznego „widzenia więcej, widzenia dalej” rozciąga się także – jak dowiadujemy się w miarę rozwoju akcji – na duchową stronę życia bohaterki. Wskutek braku relacji miłości i zrozumienia, szczególnie ze strony ojca, Elli stopniowo zamyka się w sobie, w coraz mniejszym stopniu szuka dialogu z rodzicami oraz otoczeniem i zaczyna tworzyć świat własnych wyobrażeń i pragnień, który można odnaleźć jedynie w sferze własnego, niedostępnego dla innych wnętrza. Pisarz zwraca uwagę na dziwną jego zdaniem postawę ojca, który będąc członkiem warstwy inteligencji fińskiej sprzeciwia się kształceniu własnego dziecka, wysłaniu Elli do szkoły w pobliskim miasteczku. Wychodzi bowiem z założenia, że dziewczynka nie potrzebuje edukacji szkolnej, że wystarczy jej umiejętność czytania i pisanie oraz przygotowanie jej przez matkę do prowadzenia domu i pełnienia w przyszłości roli żony i gospodyni domowej. Jego niechętna postawa zmienia się jednakże po wizycie znajomego pastora i jego córki, która jest uczennicą szkoły niemieckiej w Helsinkach. Zauroczony oglądą dziewczynki postanawia wysłać własną córkę do szkoły w miasteczku, spodziewając się gruntownej przemiany w jej zachowaniu i postawie w stosunku do ojca. Także matka, która od długiego czasu obserwowała zmiany w zachowaniu córki, próbując ją odwieść od „niedorzecznych” jej zdaniem pomysłów wdrapywania się na wyższe miejsca, obiecuje sobie dużo po zmianie środowiska przez córkę. We wszystkich sprawach, w tym i w wychowaniu córki podporządkowuje się jednakże całkowicie decyzjom męża. To ona właśnie próbuje ratować nadszarpniętą relację między córką a ojcem tłumacząc Elli, że taka jest właśnie rola kobiet i to one muszą podporządkować się woli i decyzjom mężczyzny. Matka, także córka pastora, obserwując zachowanie Elli przywołuje własne wspomnienia, w których jej świat marzeń i pragnień zderzył się ze światem realnym. Światem jej dzieciństwa i okresu dojrzewania był świat książy, powieści potajemnie przynoszonych na probostwo przez starszych braci. Książki rodziły tęsk-

notę do innego życia, rodziły pragnienia i stanowiły rekompensatę marzeń, których w rodzinie i otoczeniu nie można było zaspokoić, a które na zawsze zakorzeniły się w jej umyśle²¹. Elli była dokładnym odbiciem zewnętrznym i wewnętrznym swojej matki. Miała te same pragnienia i oczekiwania, w jej sercu można było zauważyć obecność takich samych uczuć. Nie dziwi więc fakt, że matka rozumiała po części jej pragnienia – w przeciwieństwie do niej ona sama potrafiła jednak zaakceptować w swoim życiu przyjęte przez środowisko, w którym żyła, normy przypisujące dziewczynkom i kobietom określoną rolę i pozycję. Potrafiła podporządkować się wymaganiom stawianym przez wychowanie w domu pastora. Ogromny wpływ na tamszenie niedorzecznych zdaniem rodziców, szczególnie matki, pragnień i (grzesznych) tęsknot, na kształtowanie w dziewczętach postawy posłuszeństwa miało wychowanie religijne, podkreślanie roli sumienia – grzech, którym straszono dzieci, dokonywał się nie tylko czynem, ale i myślą. Uzasadnieniem podejmowanych przez dorosłych decyzji i „ucieczka” przed podejmowaniem konstruktywnego dialogu z dziećmi i kobietami było odwoływanie się do Pisma Świętego. Łatwiejszy był nakaz, by sięgać do Biblii: „czytaj nieustannie Słowo Boże!”²², który wpajano jej w domu rodzinnym, niż próba rozmowy i perswazji w wychowaniu. Ślepe posłuszeństwo rodzicom, a następnie mężowi, brak odpowiedniego dialogu prowadziły w efekcie do wyobcowania, do konstruowania własnego, wewnętrznego duchowego świata, w którym możliwa była realizacja swoich najskrytszych marzeń. Zewnętrznie poprzez całkowite podporządkowanie żona pastora spełniała oczekiwania męża i środowiska, w którym żyła. Wewnętrznie – szczególnie gdy patrzyła na córkę – wracała niekiedy w myślach do czasów dziewczęcych i do marzeń, które nie mogły się spełnić.

Pobyty Elli w szkole nie był dla niej najłatwiejszym okresem, mimo iż pozornie otwierał przed nią nowe, szersze perspektywy poznawania otoczenia i świata. Zamknięta w sobie, z trudem nawiązująca kontakt z otoczeniem, inaczej wychowana niż pozostałe koleżanki, ubrana biedniej, po staroświecku, doświadczała tam wykluczenia i poddawana była kolejnym, niełatwym próbom. Miała trudności z akceptacją warunków szkolnych i na pensji u nauczycielki, trudności ze zbliżeniem się do innych dziewcząt, które żyły zupełnie innymi, codziennymi sprawami. Boleśnie odczuwała brak poczucia bezpieczeństwa i ciepła, a jej społeczne doświadczenia były z reguły negatywne²³. Elli jest osobą bierną, a mimo to czeka na „swoje szczęście”. Z reguły jednak doświadcza zawodu. Trudny czas adaptacji w szkole ułatwiła dziewczynie dopiero przyjaźń z Sigrid, jedyną osobą, która wyszła naprzeciw jej potrzebom i stopniowo pozwoliła jej wyjść z kręgu izolacji. Dzięki niej mogła Elli także w jakimś – chociaż niewielkim – stopniu realizować swoje skryte marzenia,

21 J. Aho, *Papin tytär*, Gummerus, Helsinki 1998, s. 35n.

22 Tamże, s. 38.

23 Tamże, s. 42, 50n.

odkryła świat książek podróżniczych, w których mogła przemierzać niezmierzone przestrzenie i docierać do nieosiągalnych dla niej punktów na ziemi. Ale poznała także granice przyjaźni z Sigrid i pierwszej miłości do jej brata Arthura, granice wolności osobistej w zderzeniu ze szkolnymi normami. Czas pobytu w mieście to czas stałego poczucia niższości. Pod koniec nauki w szkole jej relacje z Sigrid uległy ochłodzeniu, a po wyjeździe jej z rodziną do innego miasta Elli zaczęła odczuwać coraz większą samotność, smutek i przygnębienie, co przyczyniło się do rozbudzenia w niej ogromnego zapału czytelniczego. Szczególnie pochłaniała powieści i utwory, których tematyką była miłość (m.in. fascynacja poematem pt. *Hanna* narodowego romantycznego fińskiego poety J.L. Runeberga, którego tematem była wyidealizowana, przeżywana na tle wspaniałej fińskiej przyrody miłość)²⁴.

Powrót do domu po kilku latach nauki w szkole oznaczał zakończenie pewnego etapu w życiu Elli, etapu, w którym mogła rozwijać się jej osobowość w odaleniu od zaściankowości rodziców, których nie było stać na dalsze kształcenie córki. Ojciec nie był także zadowolony z postępów w wychowaniu córki i nie widział potrzeby wydawania dalej pieniędzy na wątpliwe jego zdaniem fanaberie. Pogorszyły się też relacje między Elli a matką – córce coraz trudniej było z nią przebywać i rozmawiać. Uciekając od panującej w domu atmosfery i braku wspólnoty z mężem matka Elli przyłączyła się bowiem do radykalnego luterńskiego religijnego ruchu odrodzeniowego (rozbudzeniowego) Laestadian, gdzie panowały surowe normy obyczajowe i wymagano od kobiet bezwzględnego posłuszeństwa we wszystkich wymiarach życia²⁵.

W tej przygnębiającej atmosferze pojawia się jednak promyk nadziei. Pisarz wprowadza do powieści postać, która całkowicie zmieni świat myśli, pragnień i marzeń głównej bohaterki i przyczyni się (szczególnie w drugiej części powieści o Elli pt. *Żona pastora*) do postawienia wręcz na głowie jej dotychczasowego życia. Do rodzinnego domu Elli, do jej ojca-pastora przybywa w celu odbycia stażu w parafii pastor-praktykant Mikko Aarnio wraz ze swoim kolegą ze studiów, studentem Uniwersytetu w Helsinkach, Olavim Kalmem. Elli natychmiast zwraca uwagę na Olaviego, który swoim swobodnym zachowaniem i wyrażaniem opinii na różne tematy zdaje się nie pasować do schematów i norm panujących w domu pastora. Znajduje z nim też wkrótce wspólny język, gdy zaczynają rozmawiać na temat literatury (twórczość Runeberga, szczególnie wspomniany wyżej romantyczny poemat *Hanna*)²⁶. Bliskość duchowa, którą odkrywa Elli, dotyczy zarówno wewnętrznych przeżyć i pragnień (pragnienie wyzwolenia się z przygnębiających i ograniczających warunków życia i wzniesienia się ponad nie w uwalniającym „szybowaniu” w przestworzach ponad ziemią), jak i szukania wewnętrznego spełnienia w ducho-

²⁴ Tamże, s. 92n.

²⁵ Tamże, s. 101–105.

²⁶ Tamże, s. 104–109; J. Niemi, dz. cyt., s. 65nn.

wym przeżywaniu sztuki (literatura). Olavi, podobnie jak Elli, także lubi rozległe widoki, punkty widokowe (wieże kościołów) i wzniesienia, z których roztacza się szersza panorama i które wprawiają patrzącego w zachwyt i przenoszą w inną sferę istnienia²⁷. Sny, marzenia, lęki oraz nierealne przeżycia w życiu Elli są – jak stwierdzają to literaturoznawcy – projekcją ówczesnych zainteresowań pisarza osobami o wrażliwej psychice, które nie mieszczą się w utartych ramach²⁸. Zainteresowania te rozwijane były dzięki kontaktom z osobami zajmującymi się w Finlandii badaniami nad psychologią eksperymentalną, m.in. z psychologiem, filozofem i literatem Hjalmarem Neiglickiem²⁹. J. Aho w każdym razie pisał w swoich artykułach prasowych o eksperymentach psychologicznych i znana mu była psychologia sugestii, poprzedniczka psychoanalizy Z. Freuda³⁰. Ślady tego zainteresowania odnajdujemy już w powieści *Córka pastora* (wprowadzenie w problematykę), a w jeszcze większym stopniu w *Żona pastora* (rozwińnięcie analizowanej problematyki).

Elli jest początkowo zafascynowana Olavim, jego osobowością, sposobem zachowania, myślenia, gdyż po raz pierwszy w swoim krótkim życiu spotyka kogoś, kogo ona rozumie i kto ją zdaje się w pełni rozumieć. Staje przed nią młody student przekraczający granice zaściankowego myślenia. Jest to dla Elli jak ożywczy powiew wiatru otwierający nowe perspektywy. Nic dziwnego, że efektem tego jest też wyraźna idealizacja osoby Olawiego³¹. Ale pod koniec powieści następuje też „otrzeźwienie”, gdy Olavi podczas wspólnej wycieczki tylko we dwoje poddaje się urokowi wspaniałej przyrody pełni lata i rozmarzony ujawnia swoje myśli na temat wolności osobistej, wolności życia studenta-wagabundy, w której nie ma miejsca na stały związek.

Po jego wyjeździe rozczarowana Elli – mimo iż nie zdradziła swoich budzących się uczuć do Olawiego – popada w stan przygnębienia, jest wewnętrznie rozdarta i zadaje sobie egzystencjalne pytanie: „po co ja w ogóle istnieję?”³² W ten czas stawiania sobie pytań o dalszą przyszłość wpisują się starania mieszkającego w domu pastora stażysty Mikko o rękę dziewczyny. I to za pełną aprobatą jej rodziców, szczególnie ojca. Elli jednak odrzuca propozycję małżeństwa złożoną przez Mikko, gdyż nie wyobraża sobie życia u boku człowieka, którego nie kocha. W rozmowie z matką argumentuje:

27 A. Sarajas, *Tunnuskuvia. Suomen ja Venäjän kirjallisen realismin kosketuskohtia*, WSOY, Porvoo 1968, s. 100n; J. Niemi, dz. cyt., s. 66n.

28 J. Niemi, dz. cyt., s. 66.

29 I. Heikinheimo, *Suomen elämäkerrasto*, WSOY, Porvoo 1955, s. 525; J. Niemi, dz. cyt., s. 66.

30 Por. I. Tiittinen, *Psykoanalyysin tulo Suomeen*, Helsingin psykoterapiaseura, Helsinki 1977; tenże, *Impressionismi ja Juhani Aho. Mitat ja puntit*, w: "Tampereen yliopiston kotimaisen kirjallisuuden monistesarja 18", Tampere 1980, s. 20.

31 J. Aho, *Papin tytär*, dz. cyt., s. 120–125.

32 Tamże, s. 126.

(...) Jeśli wyjdę za mąż, to za tego, kogo naprawdę kocham.

Odpowiedź matki jest jednoznaczna, wpisuje się w konwencję czasu:

(...) Biedne dziecko, ty nie wiesz, że na tym świecie bardzo rzadko dziewczyna dostanie tego, którego naprawdę kocha ... często wychodzi za tego, którego nie lubi³³.

Matka dodaje następnie:

To dobry i porządny mężczyzna. Musisz przecież za kogoś wyjść za mąż i mieć jakieś oparcie na tym świecie. (...) ³⁴.

Elli przyznaje w duchu rację matce, ale nie ma odwagi powiedzieć ojcu swojego zdecydowanego „nie”; nie chce wiązać się poza tym z Mikko, wspominając niedawny pobyt Olawiego, który pojechał do Paryża, by się tam „spełnić” jako młody adept nauki. Młody pastor i rodzice przyjęli więc taktykę wyczekiwania. Szczególnie ojciec zadbał o to, by tworzyć takie sytuacje, w których młodzi będą sam na sam. Długie jesienne, a następnie zimowe wieczory powodują u Elli coraz większą samotność oraz przygnębienie i przyczyniają się stopniowo do rezygnacji i wygasania w niej oporu, jaki rodziły w niej plany rodziców. Ostatecznie poddaje się naciskom otoczenia i wyraża zgodę na zamążpójście.

Powieść *Żona pastora*, której akcja rozgrywa się ok. pięć lat później, jest kontynuacją powieści *Córka pastora* – występują w niej ci sami główni bohaterowie. Czas wydania obu powieści dzieli od siebie osiem lat (1885 i 1893). W twórczości Juhaniego Aho powieść ta jest pewnego rodzaju cezurą, pożegnaniem z młodzieńczym okresem i przejściem od literatury programowego realizmu (Aleksis Kivi, Pietari Päivärinta) do prozy, w której pojawiają się neoromantyczne i psychologiczne elementy. Pisarz wykorzystał ten czas, by popracować nad pogłębionym psychologicznym wizerunkiem pary głównych bohaterów i ukazuje w skondensowanej formie ich wewnętrzne życie. Powieść w historii literatury fińskiej uważana jest jednoznacznie za klasyczne dzieło w psychologicznym obrazowaniu postaci³⁵.

³³ Tamże, s. 137; także: J. Aho, *Papin rouva*, Weilin + Göös, Helsinki 1985, s. 16n.

³⁴ J. Aho, *Papin rouva...*, s. 16. [Wszystkie tłumaczenia cytatów z j. fińskiego – B. Mrozewicz].

³⁵ P. Molarius, *Toteutumaton unelma onnesta – erään rakkauden anatomia*, w: *Aho Juhani, Papin tytär. Papin rouva*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Pieksämäki 2000, s. 11; por. też Tapio Koppo-nen, *Järnefeltin koulu. Tutkimus Elisabeth Järnefeltin ylioppilassalongin ja kirjallisen koulun synnystä, tehtävistä ja merkityksestä*, Lissensiaattitutkielma Helsingin yliopistossa 1975, Helsinki, s. 203n. Uwzględnić należy także przyjaźń i wpływ czołowej przedstawicielki realizmu fińskiego Minny Canth na światopogląd i piśmarstwo Juhaniego Aho, który dzięki jej wskazówkom inspirował się „nowymi nurtami” docierającymi do Finlandii. Więcej na ten temat J. Niemi, dz. cyt., s. 61n.

W swoim robiącym na czytelniku fińskim z końca XIX w. głębokie wrażenie opisie Juhani Aho porusza aktualne wówczas problemy nie tylko natury społecznej, typowej dla Finlandii, lecz także ogólnoludzkiej. Główne postaci są reprezentatywne dla określonej grupy społecznej (kręgi duchownych, protestanckich pastorów), przy czym pisarz nadaje im wyraźne indywidualne, psychologicznie pogłębione cechy charakteru. Długi czas „dojrzwiania” powieści w umyśle autora (wewnętrzny przymus, by wnieść do powieści elementy społeczne i etyczne) poświadczają najstarsze notatki i szkice z 1885 roku. Radził się on i prowadził długie rozmowy o projekcie powieści ze swoją mentorką i przyjaciółką literacką Minną Canth w czasie swoich wielokrotnych pobytów w prowadzonym przez nią salonie literackim w Kuopio:

Żona pastora

Ukazać winno się przede wszystkim skutki prozaicznego małżeństwa. Dużo dzieci (...) i cierpienie kobiety.

Następnie można przeczytać następujący, odręcznie napisany tekst:

Obiecuję i przysięgam, że nikomu nie powiem, że Juhani Aho pisze powieść pt.

Żona pastora.

Kuopio, 6 lipca 1885 r.

Minna Canth

Człowiek

Dalsze notatki wskazują na to, że Aho zamierzał pierwotnie napisać „utwór o szczęściu”:

Niezależnie od czasu spróbuję stworzyć obraz szczęścia, bo w chwili, gdy o tym piszę, jestem szczęśliwy³⁶.

Po lekturze obydwu powieści o życiu w środowisku pastorów stwierdzamy jednak, że opowiadają wręcz o zupełnie czymś innym – opowiadają o miłości, o pragnieniu szczęścia, które w ówczesnych uwarunkowaniach społecznych i panujących sztywnych konwenansach w życiu opisywanej warstwy nie mogły być spełnione. Trudno jest też założyć, by pisarz był po 1885 r. w stanie napisać dzieło ze szczęśliwym zakończeniem, pragnąc równocześnie przekazać realistyczny obraz fińskiego społeczeństwa. Prawdziwe szczęście mogło pojawić się tylko na krótki czas, gdy rodzi się gwałtowna miłość w życiu bohaterki i wyrывa ją z dotychczasowego letargu uczuciowego.

Kierując się wewnętrznym głosem, J.Aho wybiera w opisie bohatera i otaczającego go świata metodę autoprezentacji z podwójnej perspektywy: z perspektywy

36 R. Koskimies, *Kymmenen tutkielma Ahosta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Forssa 1975, s. 20.

kobiety i mężczyzny. Są oni odbiciem, autoprojekcją cech samego pisarza – „wlewa” w nich swoje własne przymioty, które dopiero w symbiozie jednego z drugim tworzą pewną całość. W postaci Elli dostrzegamy bowiem także pewne wizualne cechy młodego J. Aho, niezbędne do opisu jego zewnętrznego wyglądu; natomiast u Olawiego odkrywamy typowe dla pisarza cechy wewnętrzne. Jak stwierdza Rafael Koskimies

(...) nie był on w stanie wszystkiego tego opisać przy pomocy tylko jednej postaci, lecz poprzez figurę niejako rozdwojoną, przez mężczyznę i kobietę; w ten sposób mógł wydobyć na wierzch kontrapunkty swojego własnego charakteru i dzięki temu stworzyć jednolite dzieło artystyczne³⁷.

Elli mieszka wraz z mężem Mikko Aarnio we wsi Tyynelä (tzn. „spokojne, ciche miejsce” – B.M.) w domu pastora, gdzie wtłoczona jest w ramy przypisanego jej normami miejsca żony. Jej małżeństwo jest małżeństwem z rozsądku, związkiem narzuconym, zaaranżowanym przez rodziców. Nic dziwnego, że nie jest w nim szczęśliwa i próbuje w nim znaleźć dla siebie miejsce – stara się sumiennie wykonywać obowiązki pani domu, ale jej relacje z mężem są formalne, bardzo zdystansowane. Próbą rekompensaty za brak miłości i dialogu w małżeństwie jest jej skrywany skrzętnie przed innymi świat wewnętrznych przeżyć, który podobnie jak w pierwszej powieści karmi się marzeniami i pragnieniami, które w obecnie powstałej sytuacji i wskutek przywiązania do miejsca zamieszkania nie mają żadnych szans na spełnienie. Dlatego konstruuje ona dla tego wewnętrznego świata marzeń i pragnień swój realny świat zewnętrzny, do którego może się w wiosenne i letnie dni uciekać: jest to niewidoczne dla obserwatora z okien domu pastora miejsce na małej skale granitowej położonej nad pobliskim jeziorem. Miejsce niedostępne dla męża i innych osób, gdzie mogła oddawać się swoim marzeniom i wspomnieniom³⁸.

Akcja powieści rozgrywa się w ciągu zaledwie kilku letnich tygodni – centralnym wydarzeniem jest wizyta znanego czytelnikowi z pierwszej powieści Olawiego Kalma, który wybrał Tyynelä na miejsce, gdzie – jak się spodziewał – może spokojnie pracować w domu swojego kolegi ze studiów nad swoim doktoratem. Niespodzianką było jednak dla niego to, że spotkał tam Elli, dziewczynę, z którą kilka lat wcześniej prowadził ożywione rozmowy na różne tematy – i to w zupełnie innej, zaskakującej dla niego roli. Budzą się w nim wspomnienia, refleksje i stopniowo przypuszczenia na temat uczuć, jakie mógł wzbudzić wówczas w dziewczynie. Jego

³⁷ Jak wyżej, dz. cyt., s. 26. Aho dostrzegał jako mężczyzna w swojej osobowości pewną miękkość typową dla kobiet – stąd też rodzi się u niego zainteresowanie wnętrzem kobiety, jej uczuciami, sposobem przeżywania pewnych sytuacji. To studium nad samym sobą znalazło swoje odbicie w bohaterach powieści *Żona pastora*. Por. J. Niemi, dz. cyt., s. 63.

³⁸ Tamże, s. 10–15.

obecna wizyta wprawia Elli w stan najwyższego podniecenia, ożywia w niej to wszystko, co wydawało się zepchnięte do jej podświadomości, ożywia jej marzycielską tęsknotę do bogatszego duchowo życia. To ożywienie nie odbywa się jednak natychmiast, jak za dotknięciem różdżki. Potrzebny jest czas, by osoba, która żyje w świecie zewnętrznych konwenansów i wypełniania narzuconych jej przez otoczenie norm i obowiązków oraz zamknęła się w kręgu własnych wyobrażeń, niespełnionych pragnień i marzeń, mogła pod wpływem kogoś i czegoś z zewnątrz inaczej spojrzeć na swoje smutne życie przeżywane w wewnętrznej (i zewnętrznej) izolacji. Budzą się w niej dawne uczucia. Jednakże zachowuje początkowo spokój, nie odsłania przed Olavim swoich uczuć – nie wykracza poza ramy wytyczone jej przez rolę bycia żoną pastora. Ale młody mężczyzna zauważa natychmiast, że Elli i Mikko nie pasują do siebie, że nie jest to udany związek, że brakuje w nim miłości. Postanawia więc zgłębić dokładniej przyczyny dostrzeganego przez niego wyraźnego smutku i przygnębienia kobiety. Postępuje przy tym jak wytrawny psychoterapeuta. Wykorzystuje częstą nieobecność pastora obciążonego wieloma obowiązkami, by stopniowo zbliżyć (zbliżać) się do Elli i poprzez swoje umiejętne postępowanie oraz odpowiednie słowa i rozmowy sprowokować ją do powolnego otwierania przed nim swojego wnętrza. Elli ma wystarczającą ilość czasu i sposobności, by coraz częściej i coraz dłużej przebywać sam na sam „ze swoją pierwszą prawdziwą miłością i swoim pierwszym wielkim zawodem [miłosnym – B.M.]”³⁹. Pozostawieni często samym sobie odbywają liczne wycieczki po okolicy, odwiedzają znajomych Elli i Mikko, pływają łódką po jeziorze w pobliżu domu pastora, fascynują się pięknem przyrody – wszystko w ciepłe i ośniewającym blasku letniego słońca. Podziwiają ze wznieśień (!) wspaniałe widoki na okolicę i odkrywają u siebie uczucia, które – chociaż nie wyrażane werbalnie – dostrzegają wyraźnie w sobie i towarzyszącej drugiej osobie. Zamknięta do tej pory Elli otwiera się stopniowo na towarzysza jej spacerów i wędrówek, a jej przygnębienie i smutek w obecności młodego mężczyzny powoli ustępuje. Olavi potrafi krok po kroku sprowokować ją do opowiadania o sobie, o swoich niespełnionych pragnieniach i marzeniach. Rozmowy, jakie ze sobą toczą, dotyczą często niby świata literatury (znowu m.in. Runeberg!) czy sztuki, podróży i szerokiego świata, ale zbaczają także w te sfery i przestrzenie, które dotyczą wnętrza człowieka. Poruszają niekiedy prywatne przeżycia i uczucia obojga. W pośredni sposób ukierunkowują drugiego na tematy, o których pragnęliby szczegółowiej i szczerze porozmawiać, na uczucia, które chcieliby wyrazić nie tylko swoim zachowaniem, ale także i słowami.

Juhani Aho świadomie ogranicza akcję swojej powieści do historii miłości pomiędzy Elli i Olavim: rozpoczyna się ona w ciszy serca dziewczyny, w jej skrywanym głęboko marzeniach (*Córka pastora*), narasta i eksploduje wręcz w gwałtownej wzajemnej, szybko pogłębiającej się relacji między bohaterami podczas wizyty

39 J. Aho, *Papin rouva...*, s. 11.

Olaviego (*Żona pastora*). Ale jednocześnie miłość ta kończy się równie gwałtownie jak się zaczęła i przybiera nieoczekiwane, wręcz zaskakujące dla czytelnika oblicze: mimo zakochania i rozwijającej się miłości Elli nie jest w stanie przekroczyć pewnych barier, nie potrafi zostawić (porzucić) swojego męża i podążyć za Olavim, który chcąc ją zachęcić i ośmielić do tego kroku, podaje przykład jej dawnej, mieszkającej w Helsinkach wyemancypowanej dawnej przyjaciółki Sigrid; zostawia ona swojego męża i ucieka z dzieckiem i kochankiem do Kopenhagi⁴⁰. To raczej takiego zakończenia, właśnie takiej postawy oczekuje czytelnik od pisarza w dobie wzmożonego zainteresowania literatury rolą oraz pozycją kobiety w rodzinie i społeczeństwie, w czasie, gdy wskazuje się na pilną potrzebę jej emancypacji i zmiany myślenia społeczeństwa, w czasie gdy także w Finlandii zaczyna się walka o prawa kobiet. Elli jest jednakże zupełnie zaskoczona, nie rozumie i nie akceptuje takiego postępowania. Dla Olaviego, który swoim sposobem bycia, myśleniem i światowym zachowaniem wtargnął w wiejskie środowisko, przybywając z zupełnie innego świata, sprawa rozwoju jest rzeczą zupełnie normalną, zwyczajną. Podczas gdy Elli oczekuje od niego „tylko” wiecznej przyjaźni, miłości platonicznej, on pragnie przeżywania przyjemności, dąży do zaspokojenia swoich popędów i spełnienia w fizycznej miłości, pragnie, by Elli przekroczyła dotychczasowe granice krępujące jej wolność osobistą. Okazuje się, że bliskość duchowa i wzajemne zafascynowanie, które ujawniły się już na samym początku drugiego po kilku latach spotkania, nie są do końca tymi elementami, które mogą doprowadzić do zjednoczenia mentalnego i fizycznego bohaterów. Dlatego finał tego niezwykłego spotkania, tej niezwyklej przygody musi zakończyć się fiaskiem. Niespełniony w swojej męskiej dumie i swoich oczekiwaniach Olavi opuszcza Tyynelä. Elli powraca do dotychczasowego sposobu życia podporządkowując się woli i decyzjom męża, akceptuje – wbrew swojej woli – normy, które w ówczesnym środowisku pastorów regulowały wszelkie sprawy „życia i śmierci”. Oznacza to, że ponownie pogrąży się w swoim własnym wewnętrznie skrywanym świecie, wykonując jak automat domowe i społeczne obowiązki. Równocześnie rozpoczyna się dawny proces zamykania się na otoczenie, na drugiego człowieka i przywoływanie w myślach niedawnych, wzniosłych, lecz niespełnionych przeżyć, które będą stanowić „duchowy” pokarm jej dalszego życia. Na jej twarzy zagości na stałe znowu rys smutku, przygnębienia i nieobecności w spojrzeniu⁴¹. Elli jest biernym charakterem, osobą oczekującą na wielką zmianę w życiu, która oznaczałaby dla niej wolność. Jest w niej lęk przed wielkimi zmianami. Czekanie jest to jedynie iluzją, pragnieniem, którego się rozpaczliwie chwyta. J. Aho ukazuje, na czym polega słabość bohaterki – zamiast pójść całkowicie za swoim uczuciem wycofuje się w decydującym momencie, a jej silna wola kończy się dokładnie w tym miejscu, w którym powinna dojść w pełni do głosu. Poczucie obowiązku, lęk przed złamaniem obowią-

⁴⁰ Tamże, s. 74–78 oraz 82n.

⁴¹ J. Niemi, dz. cyt., s. 105n.

zujących norm życia małżeńskiego oraz przed przyszłymi trudnościami życiowymi powodują, że nie do końca ufa Olaviemu i boi się pójść do końca bezwarunkowo za głosem serca. Związana jest z tym postawa rozczarowania tym, co się wydarzyło, rozczarowania w obliczu zderzenia ideałów wyrosłych na gruncie romantycznego oglądu świata (Runeberg) a rzeczywistością, która nie pozwala na realizację tych ideałów. To właśnie rozczarowanie rodzi w życiu Elli smutek, w którym widoczne jest pogodzenie się z narzuconymi wymogami życia, z otaczającą bezideową rzeczywistością, dystansowanie się w swoim zamkniętym świecie od otoczenia i realizowanie siebie w ideałach, które są niedostępne dla innych.

To zaskakujące zakończenie jest jak na lata 90. XIX w., gdy oczekiwano obrazu radykalizacji w myśleniu i działaniu kobiet, niekonwencjonalne w fińskiej prozie. Należy jednakże uwzględnić fakt, że J.Aho przeżywający wówczas nowy etap w rozwoju swojej osobowości jako pisarz nie jest już skłonny akcentować oczekiwań rodzącego się w Skandynawii ruchu żądającego całkowitej emancypacji kobiety. Powieść *Żona pastora* – mistrzowskie dzieło fińskiej prozy realistycznej przyjmowane w Finlandii przez literaturoznawców za jedyny utwór zawierający wyraźnie elementy bovaryzmu⁴² – sygnalizuje bowiem już odchodzenie od dotychczasowego spojrzenia pisarza na zagadnienie kwestii kobiecej, którą pisarz jeszcze niedawno był zafascynowany i pochłonięty. Juhani Aho nie wspomina w swoich pamiętnikach, artykułach i zapiskach o tym, by był zainspirowany w jakiś szczególny sposób samą postacią Madame Bovary i nie nawiązuje intencjonalnie do jej wizerunku w swojej powieści. Jego spojrzenie na kobietę (także w literaturze) wpisuje się w typowo fińskie uwarunkowania społeczne lat 70. i 80. XIX wieku w Finlandii. Pod wpływem Minny Canth, u której w nowelach, opowiadaniach i sztukach problematyka pozycji kobiety oraz jej roli w rodzinie i społeczeństwie wysuwa się na pierwszy plan, oraz wyemancypowanej narzeczonej Elisabeth Järnefelt, Aho w ramach realizowanego przez siebie programowego realizmu na gruncie fińskim zwrócił uwagę na to zagadnienie. Sięgnął też do przedstawienia realizmu w literaturze zachodnioeuropejskiej. Natomiast w samym Kuopio oraz okolicznych dworach i domach pastorów zaczął wnikliwie przypatrywać się młodym kobietom, śledząc koleje ich życia. Spektrum jego badań rozciągało się na różne rodziny - zarówno z jego bliższego, jak i dalszego otoczenia. Szczególnie pociągająca była dla niego problematyka tzw. trójkąta w relacjach. Juhani Niemi skomentował to w swojej monografii w następujący sposób:

Podstawowym problemem w powieści *Żona pastora* jest dramat trójkąta – zagadnienie, które powtarza się w twórczości Aho w różnych odmianach aż po powieść *Juha*. Na poziomie fabuły historia o zakazanej miłości i jej niemożliwości zrealizowania jest w zasadzie trywialna, jeśli przywoła się tu częstotliwość jej występowania jako

42 K. Laitinen, *Suomen kirjallisuuden...*, s. 238.

centralnego motywu w literaturze światowej. Zawarte w *Żonie pastora* ukryte aluzje zdają się sugerować, że Aho jakoby nosił się w swoich planach z zamiarem napisania fińskiej wersji *Madame Bovary* lub *Anny Kareniny*. O zagranicznych wpływach, które są w tym dziele widoczne, świadczy chociażby jego styl. W powieści dostrzec można także wyraźnie reperkusje podróży do Paryża. Na poziomie narracji należałoby wg Ilpo Tiitinen mówić o „powieści impresjonistycznej” [B.M.]⁴³

Niewątpliwie pobyt we Francji (Paryż) oraz we Włoszech w ramach przyznanego mu przez rząd fiński rocznego stypendium, a także bliższe poznanie literatury francuskiej i włoskiej – szczególnie powieści tego okresu – pomogły mu poszerzyć spojrzenie na problematykę kobiecą. Dostrzegał wyraźnie podobieństwa i różnice w kreowaniu literackiego obrazu kobiety w Skandynawii i we Francji. Dążył jednakże świadomie do stworzenia typowo fińskiego modelu, który uwzględniając międzynarodowe tendencje w literaturze, byłby jednak przede wszystkim odzwierciedleniem sytuacji kobiety w Finlandii⁴⁴.

Bibliografia

- A History of Finland's Literature*, red. George C. Schoolfield. Nebraska/London 1998.
- Aho Juhani, *Papin tytär*, WSOY, Helsinki 1998.
- Aho Juhani, *Papin rouva*, WSOY, Helsinki 1998.
- Ahokas Jaakko, *A History of Finnish Literature*, Indiana University, Bloomington 1983.
- Cieślak Tadeusz, *Historia Finlandii*, Ossolineum, Wrocław 1983.
- Eljas Erkko, *Juhani Aho, Papin rouva*, w: "Valvoja-lehti", Helsinki 1886, s. 196.
- Heikinheimo Ilmari, *Suomen elämäkerrasto*, WSOY, Porvoo 1955.
- Hein Manfred Peter, *Moderne Erzähler der Welt: Finnland*, Horst Erdmann-Verlag, Tübingen und Basel 1974.
- Järnefelt Arvid, *Vanhempieni romaani*, WSOY, Helsinki 1992.
- Karhu Eino H., *Istorija finskoj literatury*, Leningrad 1979.
- Klinge Matti, *Fińska tradycja*, przekł. Jarosław Suchoples, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2006.
- Kopponen Tapio, *Järnefeltin koulu. Tutkimus Elisabeth Järnefeltin ylioppilassalongin ja kirjallisen koulun synnystä, tehtävästä ja merkityksestä*, Lissensiaattitutkielma Helsingin yliopistossa, Helsinki 1975.
- Koskimies Rafael, *Kymmenen tutkielma Ahosta*, Suomen Kirjallisuuden Seura, Forssa 1975.

⁴³ J. Niemi, dz. cyt., s. 65n.; por. też I. Tiitinen, dz. cyt., s. 181.

⁴⁴ Por. I. Tiitinen, s. 181 oraz J. Niemi, dz. cyt., s. 62-67.

- Laitinen Kai, *Finnlands moderne Literatur*, przekł. C.-A. von Willebrand, Christoph von der Ropp, Hamburg 1969.
- Laitinen Kai, *Suomen kirjallisuuden historia*, Otava, Helsinki 1981.
- Molarius Päivi, *Toteutumaton unelma onnesta – erään rakkauden anatomia*, w: *Aho Juhani, Papin tytär. Papin rouva*, Pieksämäki 2000.
- Niemi Juhani, *Juhani Aho*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1985.
- Punttila Lauri Adolf, *Politische Geschichte Finnlands 1809–1977*, Otava, Keuruu 1980.
- Räsänen Tauno, *Iisalmen kauppalan ja kaupungin historia 1860–1930*, Kuopio 1959.
- Sarajas Annamari, *Tunnuskuvia. Suomen ja Venäjän kirjallisen realismin kosketuskohtia*, Porvoo 1968.
- Słownik pisarzy skandynawskich*, red. Zenon Ciesielski, Warszawa 1991.
- Suomen kirjallisuus*, t. 4, Otava, Keuruu 1965.
- Szordykowska Barbara, *Historia Finlandii*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2011.
- Tiitinen Ilpo, *Impressionismi ja Juhani Aho. Mitat ja puntit*, w: ”Tampereen yliopiston kotimaisen kirjallisuuden monistesarja 18”, Tampere 1980.
- Tiitinen Ilpo, *Psykoanalyysin tulo Suomeen*, Helsinki 1977.
- Vilkuna Kustaa, *Vuotuinen ajantieto*, Otava, wyd. 3, Keuruu 1973.

Bolesław Mroziewicz

”Captivating” charm of the distant world – selected motifs in Finnish prosaist Juhani Aho’s novels *Pastor’s daughter* and *Pastor’s wife*

Summary

This article shows the issues of the place and the social role of the women in Finland of on the basis of the two Finnish classical, realistic 19th century novels: *Pastor’s daughter* and *Pastor’s wife*. Juhani Aho joins the discussion through his literary output. Being a pastor’s son, he chooses the characters for his deep analysis from his social group. In the latter one, Aho is referring to psychological trend emerging in Finland. The plot of both novels is set in the group of Finnish intelligence that, on the one hand, is represented by pastors from the small village parishes and, on the other hand, by the theology student from Helsinki. His stay in pastor’s house in the country and his unconventional behaviour can ruin the social order, which

used to be accepted as the norm. The author focuses on the figure of a woman – the daughter, who is the eponymous character, and afterwards on the pastor's wife, who is restricted by etiquette, feels the deep sorrow of her existence and attempts to compensate for her life in the pastor's house by building her deeply hidden inner world. This world of idealized romantic dreams and unfulfilled desire to live in spiritually richer dimension causes – due to the reality around her – her permanent state of depression and frustration – in both emotional and social aspects. She is unable to change anything in her life, though the fate in the form of a student seems to offer her the chance.

Keywords: Juhani Aho; finnish realism; finnish Lutheranism; Pastor; novel; bovarism

Dr hab. nauk humanistycznych Bolesław Mrozewicz, literaturoznawstwo fińskie, literaturoznawstwo; studia germanistyczne w Lipsku (1970–1975), kilkukrotne dłuższe pobyty badawczo-naukowe na Uniwersytecie w Helsinkach. Literatura i kultura fińska, historia literatury fińskiej; prof. nadzw. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, także dydaktyk języka niemieckiego. Literaturoznawca, znawca XX-wiecznej prozy fińskiej; pole badawcze to twórczość m.in. takich pisarzy jak Johan Ludvig Runeberg, Edith Södergran, Joel Lehtonen, Frans Eemil Sillanpää, Ilmari Kianto, Pentti Haanpää, Toivo Pekkanen, Väinö Linna, Paavo Rintala, Veijo Meri, Hannu Salama, Annika Idström i Sofi Oksanen. Studia, artykuły, wykłady dot. mitu fińskiego marszałka C.G.E. Mannerheima. Teoretyk i praktyk przekładu artystycznego tekstów z j. fińskiego (proza i poezja) i niemieckiego na język polski oraz z języka polskiego na język niemiecki i fiński. Autor ponad 70 publikacji. W dorobku naukowym znajduje się m.in. dysertacja na temat *”Społecznej powieści fińskiej okresu międzywojennego – 1985”* oraz monografia o micie (prostego) Fina w twórczości Johana Ludviga Runeberga, V. Linny i P. Rintali pt. *Obrachunek z miten Fina w twórczości Väinö Linny i Paavo Rintali* (Poznań 2014), artykuły dotyczące wybranych zagadnień literatury fińskiej od XIX po XXI wiek (w: *Folia Scandinavica Posnaniensia*, Nurt, Wissenschaftliche Beiträge der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, *Gazeta Malarzy i Poetów*) oraz liczne przekłady monografii historycznych z zakresu historii starożytnego Rzymu, historii Niemiec XIX i XX wieku na język niemiecki i język polski.